

Kur’ân-ı Kerim’de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlâkî Esaslar¹

Mustafa GÜVEN²

Özet: Kur’ân-ı Kerim’de, çevre ile ilgili ayetleri incelediğimiz zaman doğrudan veya dolaylı olarak, ayetleri üç çerçevede tahlil edebileceğimizi gördük. Birincisi, yer, gök, yağmur, bulut, ırmaklar, dağlar, canlı varlıklar şeklinde yani genel hatları ile evrenden bahseden ve niçin yaratıldığını anlatan ayetler. İkincisi, insanın evrenle ilişkisini konu edinen ve evrendeki bu genel işleyişin insan hayatına sunduğu katkıyı ele alan ayetler. Üçüncüsü ise, israf, denge, ölçü, aşırılıklardan kaçınma, haddi aşma, adalet, kıst, sırat-ı müstakim gibi kavramlarla insan hayatına çeki düzen veren ve eşyadan yararlanırken “hikmetli olma” gibi hususlar üzerinde duran ayetler. Bunlara ilave olarak ruhun, beden, çevrenin, aklın, zihnin, duyguların, nefis ve iradenin korunmasını isteyen ayetleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Şunu unutmamak gerekir ki insan, ne kadar kendisi ile barışık olursa, o ölçüde evren ile dolayısıyla çevre ile barışık olur. Kendisi ve çevresi ile barışık olan bir insanın ise, gelecek nesillere bırakabileceği en büyük mirasın başında “çevre bilinci”nin geldiğini söylememiz gerekir. Bu nedenle biz, bu makalemizde, Kur’ân’ın insana sunduğu çevre bilinci ve ortaya koyduğu bazı ahlâkî temelleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Çevre, Ahlâk, İlâhî denge, İsrâf, Ölçü

- 1 Bu makale, 24-26 Ekim 2014 yılında Adıyaman Üniversitesinde düzenlenen 2. Uluslararası Çevre ve Ahlâk Sempozyumunda bildiri olarak sunulan ve Adıyaman Üniversitesi yayınları arasında yayınlanan (Adıyaman, 2014, yayın no: 12) “Kur’ân-ı Kerim’de Çevre Bilinci” adlı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.
- 2 Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Modern insan, bilim ve teknoloji sayesinde dünyaya hâkim olmaya çalışırken; bir yandan da çevreyi tahrip ettiğini ve tahrip ettiği o çevre tarafından da adeta tutsak edildiğini geç fark etti. Özellikle kimyasal ve biyolojik alandaki kirliliğe, bir de bilgi ve düşünce (zihin) kirliliği eklenince tam bir kaosu ortaya çıktığını ise henüz tam idrak edebilmiş değil. Bir yandan bütün değerlerini üretime feda eden insan; bir yanda da uğruna adeta her şeyini feda ettiği bu üretimin kölesi durumuna düştü ve bu paradoksun içinde nasıl bir çıkış yolu bulacağını da bilemez duruma geldi. Böylece bir yandan yere, hatta göğe hükmetmeye çalışırken diğer yandan adeta yer ve gök tarafından ciddi bir uyarıya muhatap oldu ve kendisini de aşacak nitelikte bir “çevre sorunu” ile karşı karşıya kaldı. Böylece bu sorun, insanlığın hem bugününü hem de geleceğini tehdit eder bir boyut kazandı.

Biz bu makalemizde, “Kur’ân-ı Kerim’de Çevre Bilincine Dair Bazı Ahlâkî Temeller”i ele alamaya çalışarak, bu sorunun hem biraz kaynağına hem de çıkış yollarına göz atmaya, ayrıca “çevre sorunu”nun nasıl bir tehdit olarak karşımızda durduğunu ve Kur’ân’ın insanları “çevre bilinci” konusunda nasıl uyardığını, hangi konulara öncelik verdiğini, insanların çevre konusunda nasıl davranması gerektiğini vermeye çalışacağız. İlk bakışta belki Kur’ân’ın çevre ve benzeri konularda, söyleyeceği fazla bir şeyinin olmayacağı düşünülebilir. Ancak birçok konuda olduğu gibi çevre konusunda da Kur’ân’ın insanlara bir bilinç eğitimi vermek istediğini; böylece insanların hem kendilerine hem çevrelerine hem de Yaradan (Allah)’a karşı sorumlu bir insan olarak kendisini “başıboş bir varlık olarak”³ görmemesi gerektiğini gördük.

Hayatın her alanına bakan,⁴ bu meyanda çevreyle ilgili olarak da bize doğrudan veya dolaylı olarak önemli mesajlar veren Kur’ân-ı Kerim, aşağıdaki ayete baktığımız zaman nasıl geniş bir bakış açısı sunduğunu görürüz:

3 Ankebût, 29/2; Muhammed, 47/35; Kıyame, 75/36.

4 Draz, Abdullah, *Kur’ân’a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000, s. 30-31.

“Evet, Biz onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi nefislerinde (iç dünyalarında) göstereceğiz; ta ki Kur'ân'ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılsın. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”⁵

Bu ayet-i kerime ile ilgili müfessirler, farklı yorumlar getirirler de, biz burada konumuzla ilgili yorumlara biraz daha fazla odaklanmayı düşünüyoruz. İmâm-ı Matûridî, konu ile ilgili özetle iki şey söylüyor: Birincisi, Allah, Ad, Semûd, Lût kavmi gibi önceki topluluklara yaptıkları kötülükler, azgınlıklar ve sapkınlıklardan dolayı azabını gösterdiğini ifade ediyor. İkincisi, Allah'ın Vahdaniyet ve Ulûhiyetini ispat için enfüste ve âfakta deliller gösterdiğini (göstereceğini) belirtiyor.⁶

İnsan evrende, sosyal boyutu olan tek varlık olmakla birlikte fizikî yönü de en az metafizik yönü kadar öne çıkan önemli bir varlıktır.⁷ Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzünün halifesi⁸ olarak nitelendirilen insan, bu anlamda yeryüzündeki bütün sorunların da aynı zamanda sorumlusu olarak gösterilebilir.⁹ Dolayısıyla insan, yeryüzünde ne ekerse, kısa veya uzun vadede onu biçecek; böylece yaptığı hiçbir şey boşa gitmeyecektir. Bunun için herkesin çevre bilinci konusunda duyarlı olması; hem kendisini hem çevresini bu konuda duyarlı olmaya çağırması ve ortak bir bilinç oluşturması gerekir. Tam da bu noktada dinimizin üzerinde hassasiyetle durduğu ve ısrarla korunmasını emrettiği dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması¹⁰ gibi değerlerin bir yönüyle ekolojinin (çevre) de alanına girdiğini belirtmemiz gerekir. Çünkü bu anılan değerler, sadece insanın bireysel varlığı için değil; aynı zamanda onun toplumsal ve fizikî dünyasının (çevre) geleceği için de önem arz etmektedir.

5 Fussilet, 41/53.

6 Mâtûridî, Ebû Mansur Muhammed, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne (Tefsîru'l-Mâtûridî)*, Tahkik: Mecdi Basellum, Beyrut, Lübnan, 2005, IX/ 99; Ayrıca bkz. Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Lübnan, Beyrut, 1981, XXVII/140.

7 Kula, Naci, “Kur'ân Işığında İnsan-Çevre İlişkinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, *UÜİFD*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, s. 2.

8 Bakara, 2/30; Sad, 38/26.

9 Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, İstanbul, 1999, I/11-12.

10 Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Beyrut, tsz. I/287-288; Zeydan, Abdulkerim, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, İstanbul, tsz. s. 379; Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, *AÜİFD*, Sayı: 38, Erzurum, 2012, s. 72.

Evet, insanın genel hatları ile psikolojik, sosyal ve fizikî olmak üzere üç çevresi vardır.¹¹ Diğer yandan insan, her şeyi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan bir varlık olduğu için, dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren, hatta ana rahminde bile çevresine dokunarak tanımaya ve anlamaya, anlamlandırmaya çalışmakta; böylece hayat boyu ölünceye kadar devam eden bu süreçte çevresini kültür, gelenek, bilim, düşünce ve inanç gibi formasyonlarla biçimlendirmektedir.¹²

Çevre (Ekoloji)'nin Tanımı ve Çevreyi Tehdit Eden Unsurlar

Çevre (ekoloji)¹³ dendiğinde akla gelen temel hususlar, insanın yaşadığı mekân, teneffüs ettiği hava; içtiği su, gezip dolaştığı alanlar ve bu alanların temizliği, sessizliği, ferahlığı ve etkileyiciliği; ayrıca beslenme ihtiyacını karşılayan unsurların yeterliliği, sağlıklı oluşu ve kalitesi; yani insanın günlük yaşamını doğrudan; geleceğini ise dolaylı olarak etkileyen bütün faktörleri sayabiliriz.¹⁴

Çevreyi tehdit eden unsurların başında ise, genel olarak ifade edebileceğimiz *kirlilik* kavramı gelmektedir. Bu kavramı bütün detaylarıyla inceleyen Ersin Gürdoğan, kirlenmeyi, *zihinsel kirlenme*, *bilgi kirlenmesi*, *siyasal ve atmosferdeki kirlenme* şeklinde özetler.¹⁵ Her şeyden

11 Yıldırım, Zeki, "Kur'an ve Çevre Sorunları", s. 72.

12 Kula, Naci, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", s. 1.

13 Ekoloji sözcüğü, Yunanca iki kelimenin birleştirilmesinden türetilmiştir. Birincisi, içinde yaşanan mekân ve ev anlamına gelen "Oikos", ikincisi ise, bilgi ve ilim manasında olan "Logos" kelimesidir. O halde ekoloji teriminin basit sözlük anlamı ile "ev bilgisi" veya "mekân bilgisi" şeklinde açıklamak doğru olur. Bu kelimeyi ilk defa Alman zoologu E.K. Haeckel 1873 yılında, canlı varlıkların ve organizmaların çevreleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilimin adı olarak kullanmıştır. Bugünkü kullanımıyla ekoloji, tanımda dile getirilen anlamının yanında başka bütün çevre sorunlarını da konu edinen bir bilim dalı haline gelmiştir. Bayraktar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, s. 18-19; ayrıca bkz. Keleş Ruşen-Hamamcı Can, *Çevrebilim*, Ankara, 2002, s. 34. Çepel Necmettin, *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları*, İstanbul, 1992, s. 13; Yıldırım, B. Ferzan, *Çevre Terimleri Sözlüğü*, İst. 1997, s. 24; Yıldırım, Zeki, "Kur'an ve Çevre Sorunları", s. 72.

14 Özdemir, İbrahim-Yükselmiş, Münir, *Çevre Sorunları ve İslâm*, Ankara, 1995, s. 35; Yıldırım, Zeki, "Kur'an ve Çevre Sorunları", s. 68.

15 Gürdoğan, Ersin, *Kirlenmenin Boyutları*, İstanbul, 1989.

önce zihin ve düşünce dünyasında meydana gelen kirliliğinin olduğu bir yerde, değer kavramından ve buna bağlı olarak da çevre duyarlılığından ve temizliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu anlamda herhangi bir toplumsal olay veya sorun, eğer “değer” kavramı ile birlikte ele alınmazsa, sonuca gidilmesi zorlaşacak, bu konudaki çabalar da derde deva olmayacaktır. Dolayısıyla çevre kirliliği ile savaşmak için çok boyutlu bir bakış açısına sahip olmamız gerekmektedir. Bunun için de, kirlettiğimiz çevrelerle samimi bir şekilde yüzleşmek, daha önemlisi öncelikle kendimizle yüzleşmek ve hesaplaşmak zorundayız. Çünkü çevreyi kirlüten ve aynı şekilde çevreyi temizleyecek olanın, yine insan olduğunu düşünürsek; burada bir paradoksun olduğunu görürüz. Bu paradoksu aşmanın en temel adımı da, “koruyucu hekimlik” gibi “çevreyi kirliletmek ve korumak” şeklinde özetlenebilir.¹⁶ “İnsan, insanın kurdu- dur” felsefesinin beşiğinde büyüyen insanlık, eğer bu zihniyetin yerine daha sağlıklı ve daha insanî bir değer koymazsa, bu çevre sorunları insanlığın hem bugününü hem de geleceğini artan bir boyutta tehdit etmeye devam edecektir.¹⁷

Allah dünyayı ve içindekileri, bir denge, düzen ve ölçü içinde yaratmış ve insanları da bu dengeyi bozmamak, ölçüyü kaçırmamak, aşırı gitmemek konusunda uyarmıştır.¹⁸ Öyleyse canlı ve cansız bütün varlıkların da, insanlar kadar bu dünyada yaşama ve varlıklarını devam ettirme haklarının olduğunu unutmamak gerekir. Zira, varlıklar arasında kirlüten, üretmeden tüketen, yok eden ve haddi aşan tek varlık insandır. Bu nedenle doğayla insan arasındaki denge bozulmuş, nihayetinde farkına varılan varılmayan bir sürü çevre problemi de yaşanmaya başlanmıştır.¹⁹

16 Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, s. 69.

17 Bayraktar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, s. 146.

18 Bkz. er-Rahman, 55/7-10. Ayrıca bkz. İslam, Beyhan, *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2000, s. 77-78; Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, s. 71.

19 Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân Açısından Küresel Afetler*, İstanbul, İstanbul, 2008, s. 10; Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, s. 72-73.

İnsan Evren İlişkisinin Fizik ve Metafizik Boyutu

Kur'ân'ın evrenden bahsetmesinin genel olarak dört amacının olduğu söylenebilir: Bunlar, Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiretin varlığına delil getirmek; evrenin bizzat yapısı ve çeşitli tabii olayların meydana gelişi gibi konularda insanlara bazı temel bilgiler sunarak düşünmelerini ve akıl yürütümlerini sağlamak; evrenin insan için yaratıldığını, evrendeki birçok şeyin insanın emrine sunulduğu ve maddi ihtiyaçlarının buradan sağlanacağı, buna göre dikkatli davranılması gerektiğini öğretmek; son olarak da tabiatın korunması gerektiğini öğretmek²⁰ şeklinde özetlenebilir.

İnsan, çevresinin farkında olan, çevresini inşa eden, çevresini değiştiren ve her çevreye uyum sağlayabilen bir varlıktır. Ancak insan, tahrip ettiği bu çevre tarafından zamanla adeta kendi sonunu hazırlamaktadır. Burada belki şunu söylemekte yarar vardı: Çevre konusunda her insanın duyarlı olması gerekir; ancak inanan insanın, özellikle Kur'ân'a inanan insanın bu duyarlılığının daha fazla olması gerekir. Zira Kur'ân, insanı evrenden ve çevresinden bağımsız, daha doğrusu dış dünyadan izole edilmiş bir varlık olarak düşünmemektedir. Böylece Müslüman bir insan, bu konularda daha duyarlı ve öncü bir rol üstlenmelidir ve üstlenebilir.

Evren, Allah'ı Tanıtan Bir Eserdir.

Allah, evreni belli bir düzen içinde yaratmış ve Kur'ân-ı Kerim'de de sürekli bu düzene vurgu yapılmış, böylece insanın evreni tanımasında ve araştırmasında ilk hareket noktasının doğru tespit edilmesini istemiştir. Çünkü yanlış bir yerden, noktadan ve ilkeden başlanırsa asla doğru bir sonuca varılamaz. Böylece insanın aslında üç görevinin Kur'ân tarafından özetle verildiğini söyleyebiliriz. Birincisi insan, evreni; ikincisi kendisini; üçüncüsü ise Allah'ı tanıyacak. Bütün bunlar, bir kombinasyonun temel unsurları olup birbirinden bağımsız ve ayrı düşünülemez.

Aşağıdaki ayet-i kerimenin meâline baktığımız zaman bunu görürüz:

20 Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s. 30; Özdemir, İbrahim, "Kur'ân'a Göre Çevre", *İİD*, Güz, Çorum Çağır Eğitim Vakfı, Ankara, 2006, s. 5- 7.

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün sürelerinin (zaman) değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah'ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır.”²¹

“Gökleri yedi kat yaratan O'dur. Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın.”²²

“Güneşi ışıklı (ziya), ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabını bilmemiz için ayın yörüngelerini düzenleyen O'dur.”²³

“Rüzgârları aşılıyıcı olarak gönderdik”²⁴ gibi ayetlerle Allah, bir yandan insanın çevresinde olan bitene ilgisiz ve duyarsız kalmamasını istemekte; bir yanda da evrende olan biten her şeyin aslında birbiri ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğunu ve kendisinin (insan) bundan bağımsız ve duyarsız kalmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Evreni Tanıma (Fizik Kanunları)

Kur'ân-ı Kerim, bir bilim kitabı olmamakla beraber, insanlara hayatın genel işleyişi ile ilgili bazı temel doğruları ve ilkeleri vererek yol göstermektedir. “Hakkı, inkâr edenler görüp bilmediler mi ki göklerle yer bitişik (bir bütün) idi onları Biz ayırdık, Hayat sahibi (canlı) olan her şeyi sudan yaptık. Hâlâ inanmayacaklar mı?”²⁵

Elmalılı, bu ayette anlatılan hususun evrenin yaratılış teorisine uygun olduğunu söylüyor ve buradan harekete Allah'ın “neden hala inanmıyorsunuz” sorularına insanların muhatap olduğunu ifade ediyor.²⁶ Bu

21 Bakara, 2/164.

22 Mülk, 67/3.

23 Yûnus, 10/5.

24 Hicr, 15/22.

25 Enbiya, 21/30.

26 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, trs. V/3351-3352.

ayet-i kerimeden hareketle “Big Bang” (Büyük Patlama) teorisini Kur’ân’a uygulamak da mümkündür.²⁷ Buna göre “Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O’dur. Her biri bir yörüngede yürür (yüzer).”²⁸ ifadesi ile evrendeki düzene işaret edildiğini görmekteyiz. Ayrıca:

“Gece ve gündüzün sürelerinin değişerek peş peşe gelmesinde, Allah’ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıklarda, elbette Allah’ı anıp kötülüklerden sakınacak kimseler için sayısız deliller vardır.”²⁹

“Baksana, Allah bulutları sevk ediyor, sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunların arasından yağmur çıkıyor. O gökten, oradaki dağlar büyüklüğünde bulutlardan dolu indirir de onunla dilediğini vurur, dilediğini de ondan korur. Bu bulutların şimşeginin parıltısı nerdeyse gözleri alıverecek!”³⁰

Bu ayetlerde anlatılanlara baktığımız zaman, Allah’ın, kâinatı fiziksel bir düzen ve işleyiş içinde yarattığını ve Kur’ân-ı Kerim’de de buna detaylara girmemekle beraber bir göndermede bulunduğunu ve bunları birer âyet (delil ve işaret) olarak aklı olanlara ve aklını kullananlara sunduğunu görmekteyiz. Bu genel işleyiş, aynı zamanda bir çevre olayına da işaret etmektedir. Yani insan, böyle aktif, dinamik ve adeta insanlarla karşılıklı bir etkileşim içinde olan bir kozmos ile iç içe yaşamaktadır. Bu düzeni tanımak, korumak ve bu düzenin doğal işleyişine zarar vermeden ve uyum içinde hayatı sürdürmek, aynı zamanda mümin olmanın da bir şartı gibi durmaktadır.³¹

27 Geniş bilgi için bkz. Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul, 2003; ayrıca bkz. Bayraktar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, s. 33.

28 Enbiya, 21/33; Yâ Sin, 36/38-40.

29 Yunus, 10/6.

30 Nûr, 24/43; ayrıca bkz. Râ’d, 13/12-13.

31 Bu çalışma ve yorumlarımız “Bilimsel (İlmî) Tefsir” tartışması ile ilişkilendirilebilir. Ancak biz burada daha çok Kur’ân’ın ilgili ayetlerine çevre sorunu bağlamında bakarak bazı ahlâki ilkeleri ortaya koymaya çalışacağız. Kur’ân’ın bilimsel (ilmî) tefsir konusu ayrı bir çalışmanın ve tartışmanın konusudur. Bu ayetleri salt metin olarak okuduğumuzda / incelediğimizde normal bazı tabiat olaylarını anlattığını, fakat olayın bilimsel yönünü nazara vermediğini düşünebiliriz. Ancak bu anlatılanların soyut olduğunu ve dış dünyamızda karşılığının tamamen olmadığını da söyleyemeyiz. Zira bu anlatılanlar, günümüzde yapılan bilimsel yorumlara uygun düşmekte ve en azından bariz bir çelişki gözükmemektedir.

Evrenin Dengesini Korumak

Yeryüzündeki canlı hayatının devam etmesi, mevcut tabii düzenin normal kendi doğal akışı içindeki işleyişine bağlıdır. Bu düzenin bozulması ise, yeryüzündeki hayatın sona ermesi ve bunun da kıyametin kopması anlamına geleceğini unutmamak gerekir. Bu nedenle Kuran-ı Kerim'de yer yer geçen denizlerin kaynaması,³² yıldızların dökülmesi,³³ güneşin dürülmesi,³⁴ göğün yarılması,³⁵ yeryüzünün dümdüz olması³⁶ gibi kıyamet tasvirleri, aynı zamanda kozmolojik / ekolojik bir bozuluşa da işaret etmektedir. Şöyle ki: Bugün, dünyanın birçok bölgesinde çeşitli nükleer santrallerin patlaması ve kimyasal silahların kullanılması sonucu meydana gelen büyük çevre felaketleri, adeta küçük kıyamet sahnelerinin yaşanmasına neden olmaktadır.

İnsanoğlu, bir yandan içinde bulunduğu dünyayı inşa etmeye çalışırken, bir yandan geleceğini imha ederek kendi kıyametini hazırlamaktadır. Bu nedenle Kuran, hayatın dengesini korumayı, her şeyi belli bir ölçü ve tartı içinde kullanmayı, aşırı gitmemeyi, haddi aşmamayı ve en önemlisi, hayatın ve çevrenin kendisine bir emanet olduğunu unutmamayı ve buna göre yaşamayı emretmektedir. Yani ölçülü bir biçimde tabiatın kaynaklarından yararlanmak; insanlığın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.³⁷

*“Orada hem siz insanlar için, hem rızkını sizin vermediğiniz daha nice yaratıklar için geçimlerinizi sağlayacak şeyler meydana getirdik.”*³⁸

*“O, yeryüzünü size hizmete hazır, uygun bir hale dönüştürdü ve siz de onun üzerindeki rızıktan yiyiniz ve sizler (tekrar yaratılarak) O'na gideceksiniz.”*³⁹

32 Tekvir, 81/6.

33 Tekvir, 81/2; İnfitar, 82/2.

34 Tekvir, 81/1.

35 İnfitar, 82/1; İnşikak, 84/1.

36 İnşikak, 84/3.

37 Yıldırım, Zeki, “Kur'an ve Çevre Sorunları”, s. 78.

38 Hicr, 15/20.

39 Mülk, 67/15.

“(O) geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi ve yıldızlar da O’nun emriyle sizin hizmetinize sunulmuştur. Elbette aklını kullanabilen kimseler için bunda alınacak nice dersler vardır!”⁴⁰

“Yeryüzünde türlü türlü renklerle, her çeşitten bitki ve hayvan olarak sizin için yarattığı daha neler neler var! Elbette bunda düşünen kimseler için alınacak ibret var. Denizi de sizin emrinize veren O’dur, ondan taze et yemektesiniz ve giyiminizde ondan süs eşyaları çıkarmaktasınız. Gemilerin onda (suları) yara yara akıp gittiğini görüyorsun. (Bütün bunlar) O’nun size ikram edeceği nasibinizi aramanız ve şükretmeniz içindir.”⁴¹

Bu âyetlere baktığımız zaman, doğanın (tabiat) kendi içinde çok hassas bir denge ile birlikte insan için yaratıldığını ve insanın bütün ihtiyaçlarını buradan karşılayacağını; bunun için de son derece dikkatli ve sorumlu olması gerektiğini anlıyoruz. Daha önemlisi, bu denge bozulduğu takdirde, doğrudan insan hayatının büyük bir tehdit altında olacağını da dolaylı olarak çıkarmamız mümkündür. Zira bu ayetlerde anlatılan bir düzen söz konusu ve bu düzenin öyle veya böyle bozulması durumunda her şeyin alt üst olacağı ve bir kıyametin kopacağı söylenebilir. Çünkü ilgili ayetlerin sonunda Allah, bu düzenin önemine göndermede bulunurken insanları şükretmeye çağırılmaktadır. Şükür ise, hem Yaradan’a yapılan ibadet; hem de verilen ni’metlerin kıymetini bilerek yapılan iyi muamele olarak tanımlanabilir.

Evrenin Metafizik Boyutu

Evrenin, fizikî boyutu yanında bir de metafizik boyutu vardır. Canlı ve cansız bütün varlıkların bir düzeni, işleyişi, misyonu, dili ve adeta ruhunun olduğunu söylemek mümkündür. Biz, tabiatta önemsemediğimiz birçok canlı ve cansız varlığın bizim hayatımızda bilmediğimiz o kadar çok yararı vardır ki, bunları ancak zamanla bilim ortaya koyduğunda anlayabilmekteyiz. Bu nedenle evrenin sırları ile ilgili erken

40 Nahl, 16/12.

41 Nahl, 16/13.

konuşmak doğru değildir ve yanıltıcı da olabilir. Aşağıdaki ayetlerde kısmen bu hususa işaret edilmektedir:

“O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.”⁴²

“Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah'ı takdis ve tenzih eder. Hatta hiçbir şey yoktur ki O'nu hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız. Bunca azametle beraber, kullarının gaflet ve cürümlerine karşı, O, halimdir, gafurdur (çok müsamahalıdır, affedicidir).”⁴³

“Hem göklerde ve yerde ne varsa hepsi, herhangi bir canlı olsun, melekler olsun hepsi Allah'a secde eder, asla kibirlenmezler.”⁴⁴

Kur'an'ı etraflıca incelediğimiz zaman şu detayları çok sık görürüz: Allah, Kur'an-ı Kerim'de bal arısından,⁴⁵ örümcek ağından⁴⁶, karıncadan,⁴⁷ hüdhüd kuşundan⁴⁸, hayvan sütünün serencamından⁴⁹, sivrisinekten⁵⁰ bahsediyor.

Bizim tarihimizde ve dinî geleneğimizde “karıncayı incitmemek” diye bir tabir vardır. Bu konu ile ilgili Süleyman Peygamber'in ordusu

42 Rûm, 30/22.

43 İsrâ, 17/44.

44 Nahl, 16/49.

45 Nahl, 16/68.

46 Ankebût, 29/41.

47 Neml, 27/18.

48 Neml, 27/20: “Bir de kuşları teftiş etti de: «Hüdhüdü neden göremiyorum, yoksa kayıplara mı karıştı?» dedi.”

49 Nahl, 16/66.

50 Bakara, 2/26. (Hatta Allah bu ayette, sivrisineği örnek olarak vermekten çekinmeyeceğini söyleyerek onun varlığını küçümseyenlere önemli bir uyarıda bulunuyor. “Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise «Allah böyle misal vermekle ne kasdediyor» derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir; ancak bununla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz.” Bu ayette sivrisineğin ötesinde bir canlıdan bahsedilmesi, onun gözünün üzerinde iki küçük sivrisineğin olduğu ve onun gözlerini temizlediği söylenmektedir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sinek>)

ile giderken yolda karınca sürüsüne rastladığında karıncaların liderinin konuşmasına tanık olur. Bu olay Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır:

“Derken Karınca vadisine geldiklerinde, onları gören bir karınca: «Ey karıncalar, haydin yuvalarınıza girin. Süleyman ve orduları, sizi fark etmeyerek ezip çiğnemesinler!» diye seslendi.”

“Onun sesini işiten Süleyman tebessüm ederek: «Ya Rabbî!» dedi, «beni nefsimle öyle hâkim kıl ki gerek bana, gerek ebeveynime ihsan ettiğin nimetlere şükredeyim, Seni razı edecek güzel ve makbul işler yapabileyim. Bir de lütfedip beni hayırlı kulların arasına dâhil eyle!”⁵¹

Çevreci bir bakış açısıyla Kur'an okunduğunda, Kutsal kitaplar içinde çevreye en çok önem veren kitap olduğu görülür. “İslâm'da Hayvan Hakları” adlı bir kitap yazan Kanada'lı Richard Foltz, çevreye ve hayvanlara en çok duyarlılık gösteren, yer veren Kutsal Kitab'ın Kur'an olduğunu söyler.⁵² Bunu teyit etmek için Kur'an'a baktığımız zaman, bazı surelerin çeşitli hayvan adlarını taşıdığını görürüz: Bakara (İnek), Nahl (Arı), Ankebut (Örümcek), Neml (Karınca). Ayrıca, Kur'an'ın çeşitli yerlerinde, çeşitli hayvanlardan bahsedilmektedir. Örneğin köpek 17, maymun 16, domuz 15, yılan 14, koyun 13, deve 12, öküz ve inek 11, at 10, katır 9, eşek 8, kurt 7, arı (6) karınca 5, örümcek 4, sivrisinek, 3 ve sinek ise 2 defa Kur'an'da isim olarak zikredildiği görülmektedir.⁵³ Kuran-ı Kerim'de Allah, bu hayvanların isimlerini ve yer yer yaratılışlarını bir hikmete mebni olarak zikretmekte, insanların bu hayvanların dünyaları üzerine düşünmelerini ve buradan hareketle Allah'a iman etmelerini istemekte ve aslında bunlara karşı da bizi sorumlu olmaya çağırmaktadır.

Bu ve benzeri ayetlerden şunu anlıyoruz ki, Allah, tabiatta hiçbir şeyi boşuna yaratmamış ve yaratılan her şey, bir düzen, ölçü ve dengeyi

51 Neml,27/18-19.

52 Geniş bilgi için bkz. Foltz, Richard, *they Are Communities Like You: Animals in Islamic Tradition and Muslim Culture*, (New York: 2005); ayrıca bkz. Özdemir, İbrahim, “Kur'an'a Göre Çevre”, <http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/KuranveCevre.pdf>.

53 Özdemir, İbrahim, “Kur'an'a Göre Çevre”, s. 12.

korumak için hikmet üzere varedilmiştir. Yani her varlığın -biz bunu hemen keşfetmesek de-, bir metafizik boyutunun olduğunu; bunun ancak zamanla yine insanlar tarafından akıllarıyla keşfedilerek insanlığın istifadesine sunulacağını ve bütün bunların insanlar için iman ve hidayete bir vesile (ayet) olabileceğini öğretmektedir.

Allah dağa, taşta, bitkilere, çeşitli yiyeceklere (incir ve zeytin gibi..) yemin ederek onların tabiatta oynadığı önemli role ve üstlendikleri hayatî öneme de işaret etmektedir. Zerreden yani atomdan bahseden ayete baktığımız zaman atomdan daha küçük parçacıkların varlığından söz edildiğini görmekteyiz.⁵⁴ Evet, Kuran, bir bilim kitabı değildir ama Kur'ân'daki bilgilerin, bilimle alakasız, anlamsız veya yanlış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Buradan hareketle bazı mutasavvıflar, tabiatta cansız bir varlığın olmadığını aslında her şeyin canlı olduğunu ancak bizim onların dilini ve varlıklarının mahiyetini anlayamadığımızı yine Kur'ân'dan hareketle⁵⁵ ifade etmektedirler.⁵⁶

Buradan şunu çıkarabiliriz: Bu sayılanlar, evrenin en zayıf ve önemsiz unsurları gibi görünmekle beraber, işlev ve yaratılış bakımından en büyük varlıklardan geri kalmamaktadırlar.⁵⁷ Zira evrende önemsiz bir şey yaratılmamıştır ve her şey bulunduğu yer itibarı ile büyük ve değerlidir. Zaten çevre sorununa dikkat çekerken de bu husus üzerinde durmak gerekmektedir. Zira çevre kirliliğine sebep olan unsurların başında; başta basit gibi görünen hususlar gelmektedir. Çünkü her şey küçük hatalar ile başlar ve zamanla önü alınamaz felaketlere zemin hazırlanmış olur.

54 Sebe', 34/3: "Kâfirler: «Kıyamet saati bize gelmez, böyle bir şey yok!» diye iddia ettiler. De ki: «Hayır! Rabbim hakkı için o gelecektir! O gaybları bilen öyle bir Zattır ki O'nun ilminden göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile kaçamaz.» Zerreden daha küçük ve daha büyük hiçbir şey yoktur ki her şeyi açıklayan kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın."

55 "Yedi kat gök, dünya ve onların içinde olan herkes Allah'ı takdis ve tenzih eder (teşbih eder). Hatta bir şey yoktur ki, O'na hamd ile tenzih etmesin. Ne var ki, siz onların bu tenzih ve takdislerini iyi anlayamazsınız. Bunca azametiyle beraber, kullarının gaflet ve cürümlerine karşı, O, halimdir, gafurdur (çok müsamahakâr, affedicidir). İsrâ, 17/44.

56 Bayraktar, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul, 1989, ss. 63-66; ayrıca bkz. a.g.mlf. *İslâm ve Ekoloji*, s. 37.

57 Sivrisineğin yaratılması (Bakara, 2/26) ve örümceğin evinin basitliği (Ankebût, 29/41) ile ilgili ayeteler baktığımız zaman bu inceliği aslından net bir şekilde görürüz.

Kur'ân'da Ekolojik İlkeler

İnsanların iç dünyalarını, akıllarını, kalplerini ve ruhlarını temizlemek, aydınlatmak ve huzura erdirmek (hidayete erdirmek) için gelmiş olan Kur'ân, bunu insanların dış dünyasındaki temizlikle de doğrudan ilişkilendirmektedir. Zira Kur'ân'a dokunmak için temizliği şart koşan,⁵⁸ namaz kılmak için abdesti, su olmazsa teyemmümü farz kılan bir Kitap,⁵⁹ aynı zamanda temiz olmak şartıyla yeryüzünü de bir mes-cit telakki ederek⁶⁰ bu konuya farklı bir perspektif kazandırmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak ibadetin temel şartlarından birisinin de el-bise ve beden temizliği olduğunu da unutmamak gerekir.⁶¹

Konu ile ilgili ayetlere baktığımız zaman şu uyarıları görürüz:

Vahyin ilk dönemlerinde Allah Müddesir sûresinde Hz. Peygamber'e: *"Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar! Rabbinin büyüklüğünü an! Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın, pis ve murdar olan her şeyden kaçın! Verdiğini çok bularak minnet etme! Rabbinin yolunda sabret Sûr'a üflendiği gün, Doğrusu o, çok çetin bir gün! Kâfirlere hiç kolay olmayan bir gün!"*⁶²

*"..... Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever."*⁶³

Bu ayetlerde konumuzla ilgili olarak özellikle Allah'ın Hz. Peygamber'e *"Elbiseni temiz tut ve maddî ve manevî kirlerden arın, pis murdar olan her şeyden kaçın"* ve *"Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever"* ifadelerinde genel bir temizlik vurgusunun yapıldığını görmekteyiz. Buradaki temizlik ister maddî, ister manevî olsun sonuçta insanın psikolojisi üzerinde bir "temizlik" algısı oluştuğunu söyleyebiliriz. Temizlik

58 Vakıa, 56/79; Birçok müfessir, bu ayette "temiz olanlardan" kastedilenin melekler olduğunu söyleseler de, bu konunun tartışmalı olduğunu başta belirtmek gerekir. Fıkhî tefsire ağırlık veren Cessas (ö. 370 h.) gibi bazı müfessirler, bu tabiri "abdest" olarak açıklamayı daha uygun bulmuşlardır. Bkz. el-Cessas, Ahmed b. Ali Ebübekr er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, Lübnan, 1994, III/555.

59 Mâide, 5/6.

60 Sahih-i Müslim, Hadis No: 808, 810, 812, 816 vb.

61 Yıldırım, Zeki, *Kur'ân ve Çevre Soru*, s. 76.

62 Müddesir, 74/1-10.

63 Bakara, 2/222. "Tahara" (temizlik) anlamındaki bu kelime Kur'ân'da 28 kez geçmektedir.

kavramı da muhtevası da insanın hem ruh hem beden hem elbise hem de çevresi ile ilgili genel bir kavramdır. Bütün bunları, birbirinden bağımsız düşünmek mümkün olmadığı gibi, bunlardan her biri diğerini de adeta zorunlu kılmaktadır. Böylece temizlik, hem dinin temel bir nosyonu hem de dış dünyamızın yani çevrenin (ekoloji) temel bir argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴

Gökten indirilen yağmurun birçok amacından birisi de Kur'ân'da, “*insanların onunla temizlenmesi*”⁶⁵ olarak ifade edilmektedir. İslâm'a göre yeryüzü bir mesciddir, her yerde ibadet edilebilir⁶⁶. Ancak bunun şartı da ibadet edilen mekânın temiz olmasıdır. Bu anlamda Kur'ân, muhatapları ile evren arasında etik bir ilişki kuruyor. Bunu Izutsu şöyle ifade etmektedir: “Kur'ân'ın öğretisine göre gerçek imâna erişmek için gerekli temel şartlardan biri, çevresini saran tabiat varlıklarını, basit birer eşya gibi değil, fakat Allah'ın insana olan iyiliğinin belirtileri olarak görmesidir.”⁶⁷

Allah, evreni canlı bir varlık olarak nitelemekte ve onların kendi emrine gönüllü tabi olduklarını; içindekilerin ise, isteyerek ve istemeyerek (gönüllü veya gönülsüz) boyun eğdiğini söylemektedir.⁶⁸ Bu ayetlerde geçen “*isteyerek veya istemeyerek*” (*tav'an / kerhan*) ifadesinde; inananlar gönüllü olarak; inanmayanlar ise gönülsüz de olsalar, sonunda Allah'a teslim olacaklardır. Yani ölmek istemeyecekler, ama öleceklerdir; hasta olmak istemeyecekler, ama hastalanacaklardır; her istediklerini elde etmek isteyecekler ama sonunda kaderlerinde olana razı olacaklardır.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim, sırası ile insanın topraktan, çamurdan, yani su ile karıştırılmış ve adeta ateşte pişirilmiş balçıktan yaratıldığını⁷⁰ söyleyerek

64 Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, s. 85.

65 Enfal, 8/11.

66 “*Doğu da Allah'ındır, Batı da; nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır; şüphe yok ki Allah herşeyi kuşatan (vâsi'), herşeyi bilendir ('alîm)*” (Bakara, 2/115).

67 Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Terc. Süleyman Ateş, Ankara, 1975, s. 18.

68 Bkz. Al-i İmran, 3/83; Râ'd, 13/15; Fussilet, 41/11.

69 Taberî, Ebû Ca'fer, Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ây'l-Kurân, thk. Ahmed Şakir, Müessesetu'r- Risâle, Beyrut, 2000, VI/576; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/297; Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrut, trs., I/214; II/77.

70 Örnek olarak bkz. Mü'minün, 23/12;

bu maddelere dikkat çekmektedir. Ayrıca Kur'ân, hayatın kaynağının su olduğunu⁷¹ söyleyerek suyun önemine dikkat çekmektedir.

Allah her şeyi, bir ölçü ve hesap içinde takdir etmiş, yani evrende rastgele, başboş ve düzensiz, plansız bir işleyişin olmadığını görmekteyiz. Ayrıca savurganlık, hata, kusur ve anlamsız bir nesne ve alan da yoktur. Materyalist Alman filozofu Louis Büchner (1824-1899) gibi düşünürlerin⁷², evrende çok şeyin boş ve anlamsız yere yaratıldığını iddia ettiklerini düşünürsek; o anlayışın dünyayı ne hale getirdiğini daha iyi anlamış oluruz.

“Biz her şeyi, bir ölçüye göre yarattık.”⁷³ Yani yaratılan hiçbir şey, rastgele, düzensiz, anlamsız bir şekilde ve biçimde yaratılmış değildir. Biz burada doğrudan konumuzla ilgili olmadığı için “kader” kelimesi ile ilgili tartışmalara girmek istemiyoruz. Ancak Allah tarafından yaratılan her ne varsa, bir ölçüye, tartıya ve süreye göre takdir edilmiştir.⁷⁴ Hiçbir şey başboş ve rastgele yaratılmamış ve bırakılmamıştır. Diğer taraftan “İnsan, başboş bırakılacağını mı sanıyor?”⁷⁵ ayetiyle de sorumluluk duygusunun, sadece insana verildiğini görmekteyiz. Çünkü diğer varlıklar, iradeleri olmadığı için sorumluluklarının bilincindedirler ve görevlerini tam anlamı ile yapmaktadırlar; ama sorumluluğu konusunda en tartışmalı varlık insandır. Bunun için Allah doğrudan insana şöyle hitap etmektedir:

“Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki, siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız. Öyleyse siz de tartıyı adaletle yapın, sakın teraziyi, dengeyi aksatmayın.”⁷⁶ Burada kastedilen tartı ve denge, birçok

71 Enbiya, 21/30: “Hakı, inkâr edenle görüp bilmediler mi ki, göklerle yer bitişik (bir bütün halinde) idi, onları Biz birbirinden ayırdık, canlı olan her şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?”

72 Geniş bilgi için bkz. Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddecî Görüşlerin Mücadelesi*, Ankara, 1978.

73 Kamer, 54/49.

74 Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî (ö. 450 h.), *en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, Beyrut, Lübnan, trs. V/420.

75 Kiyame, 75/36; ayrıca bkz. Hicr, 15/19, 21.

76 Rahman, 55/7-9.

anlama gelmekle beraber; tartı ve mîzanın asıl anlamının, önceki ayetlerden hareketle evrendeki düzenin yanında insanların hayatına yön veren alanlarda da denge ve ölçünün korunması, aşırıya kaçarak bu “kader”in bozulmamasıdır.⁷⁷ Çünkü bu ölçü bozulduğu takdirde, her alanda bir kaos ve anarşi meydana gelecektir. Bizim burada kastettiğimiz kaos ve anarşinin bir boyutu da “çevre sorunu” olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda meâlini vereceğim âyet-i kerime, bugün tartıştığımız dünyadaki çevre sorununa doğrudan işaret ettiğini söyleyebiliriz:

“Allah’ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için, Allah, (insanların) yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır.”⁷⁸

Bu ayetleri şöyle anlayabiliriz: İnsanlar, kendi iradeleri ile çevreye verdikleri zarardan dolayı hem kendileri hem de kendi dışındaki insanlar ve canlılar, zarar görmektedirler. Bunun sorumluları da bu insanlar ve onlara seyirci kalan, müdahale etmeyenler olacaktır.

Savurganlık (İsraf) ve Denge

Bugün çevre kirliliğinin ve tabiattaki denge bozukluğunun başında israf ve yanlış tüketim gelmektedir. İnsanlık israfta yarışıyor ve bunu bir kalkınmışlık göstergesi olarak görüyor. Oysa bu israfın ağır bedelini insanlık bugün ödediği gibi gelecekte daha da ağır ödeyecektir.⁷⁹ Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim, bu hususa büyük bir önem atfetmekte ve: “Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez”⁸⁰ buyurarak hem genel hem özel alanda çok önemli iktisadi bir ilke ortaya koymaktadır. Bu ilke, israfın yani savurganlığın önlenmesi, tutumluluğun egemen kılınması ve herkesin her alanda ve her konuda “orta yol /

77 Bayraktar *İslâm ve Ekoloji*, s. 40.

78 Rûm, 30/41.

79 Yıldırım, Zeki, “Kur'ân ve Çevre Sorunları”, s. 74 vd.

80 A'raf, 7/31.

iktisat” diye ifade edebileceğimiz bir mantaliteye dayalı bir hayat felsefi oluşturmasıdır. Yine savurganlıkla ilgili olarak, “*Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma. Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür*”⁸¹ ayeti de, konumuzla ilgili olarak iki temel ilkeye işaret etmektedir: Birincisi, herkese hakkını vermeyi, yani haksızlık yapmamayı; diğeri ise, savurganlık yapılmaması ve savurganlık yapanların şeytanın kardeşleri olacağı ifade edilmektedir.

Daha önemlisi, “*Ben yığınla servet tükettim» diye övünüp durur. Kendisini hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor? Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi? Ve biz ona iki yol (hayır ve şer / iyilik ve kötülük) gösterdik.*”⁸² ayetiyle de, toplumda zenginlerle fakirler arasında meydana gelen büyük sosyal uçurumlara adeta dikkat çekmekte ve bu insanlar arasındaki duyarsızlığın sebep olabileceği felaketler önceden haber verilerek insanlık uyarılmaktadır. Sonunda ise orta yolu tavsiye ederek, “*Rahman’ın o has kulları, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir denge tuttururlar*”⁸³ diyerek bütün insanlığa mükemmel bir model sunulmaktadır.

Bozgunculuk (Fesad) ve Islah (Yapıcılık)

Bozgunculuk (fesad), bir düzeni bozmak, normal işleyişi engellemek ve faydalı olanı yok ederek zarar vermek demektir. Bozgunculuk, en az israf kadar tehlikeli ve etkisi ise daha kalıcıdır. İsrâf, normal bir alışkanlığın sonucu olabileceken; bozgunculuk, tamamen art niyete dayalı, kasıt içeren ve doğrudan zarar vermeyi amaçlayan bir davranış biçimi olarak karışımıza çıkmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de konu ile ilgili şöyle bir ayet geçmektedir:

“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. Üstelik sözünün özüne uyduğuna Allah’ı da şahit gösterir. Hâlbuki

81 İsrâ, 17/27.

82 Beled, 90/6-10.

83 Furkan, 25/67.

gerçekte o düşmanların en yamanıdır. Senin yanından ayrılınca, ülkede fesat çıkarmaya çalışır, Ürünleri ve nesilleri mahvetmek için uğraşır. Allah, elbette fesadı (bozgunculuğu) sevmez.”⁸⁴

Bu ayette doğrudan ekin ve nesli yok etmeye çalışan bir anlayış ve zihniyetten bahsedilmekte ve böyle bozgunculuk yapanların akıbetleri ile ilgili uyarılarda bulunmaktadır. Bugün sağlık ve beslenme alanında insanlığın nasıl bir felaket ile karşı karşıya olduğunu düşündüğümüzde bu ayetin ortaya koyduğu uyarıyı daha iyi anlamaktayız. Zira her şeyin sanallaştığı ve hormonlarla doğasından ve doğallığından koparıldığı; yine her şeyin insana hizmet ettiğini sandığımız bir çağda, insanın ve insanlığın yok oluşa doğru nasıl evrildiğini çaresiz bir şekilde seyrediyoruz.

Sonuç

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Kur'ân, insana, evrene ve bu ikisi arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bize aslında bir ekoloji dersi vermektedir. Zira insan ile evren arasındaki bu ilişki bozulduğu zaman ortaya küresel çapta bir “çevre sorunu” çıkmaktadır. Bu sorun, kısa zamanda kendi mimarlarını da yutarak daha büyük felaketlere doğru hızla ilerlemektedir. Şayet insanlık, öyle veya böyle içinde yaşadığı bu dünyanın ekolojik uyarılarına kulak asmazsa, kendisini daha büyük felaketlerin beklediğini unutmaması gerekir. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim, insanlığa sunduğu hayat modeli ile bir bakıma bu felaketlerin önlenmesi için ön uyarıda bulunmaktadır. Ne var ki, günümüzde bütün insanlık, duygularına, öfkesine, zaaflarına ve hırslarına kendisini öyle kaptırmış ki, ne kendi içindeki vicdanın feryadını; ne çevrenin gazabını ne de Kur'ân'ın uyarılarını duyabilmektedir.

Kur'ân, eski kavimlerin hayat hikâyelerini kısa anekdotlarla ve yer yer tekrara girerek Hz. Peygamberin yaşadığı döneme uyarlaması ve bunları birer ibret sahnesi olarak bize sunması, aslında her dönem için bu tür uyarıların yapılmasının önem arz ettiğini göstermektedir. Zira

insan, bir yandan nisyân, bir yandan da ünsiyet ile malul olduğu için sık sık uyarılara ihtiyaç duymaktadır. Kur'ân ayetlerine baktığımız zaman da, mucizevi bir şekilde her dönem yeni tefsir ve yorumlarla (te'vil) bu uyarıların güncelliğini koruduğunu ve insanlığın geleceğine ışık tuttuğunu görmekteyiz.

Özetle şunu söyleyebiliriz: Kur'ân, bir yandan insanı kendi iç dünyası ile hesaplaşmaya ve nefsini tezkiye ve tathir etmeye teşvik etmekte; bir yandan da zekât, sadaka vb. ibadetlerle toplumu ıslah ve dizayn etmeye yönlendirmekte; bir yandan da çevreye karşı sorumlu olmaya çağırmaktadır. Bunun başında insanların fizikî çevrelerinin düzgün ve temiz olması kadar ruhlarının, duygularının, düşüncelerinin ve niyetlerinin de saf, temiz ve yapıcı olması gerekir. Çünkü fiziki çevrenin temiz ve düzgün olması, manevî çevrenin temiz olmasına bağlıdır. Bu anlamda dinî ve ahlakî değerler insanın iç denetimini sağlarken, beşerî otoriteler de dış denetimini sağlar. Böylece çevre krizini aşmanın en etkin yolu, bu denetim mekanizmalarını birlikte ve bir bütün olarak devreye sokmaktır. Görülüyor ki Kur'an, bu süreçleri de hesaba katarak işin özellikle metafizik ve ahlâkî boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mucemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Çağrı, Yay. İstanbul, 1986.
- Bayraktar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, DİB. Yay. Ankara, 1992.
- Bayraktar, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul, 1989.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşlerin Mücadelesi*, Ankara, 1978.
- Cessas, Ahmed b. Ali Ebûbekr er-Razî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut, Lübnan, 1994.
- Çepel Necmettin, *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları*, İstanbul, 1992.
- Draz, Abdullah, *Kur'ân'a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, trs.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, İstanbul, 1999.
- Foltz, Richard, *They Are Communities Like You: Animals in Islamic Tradition and Muslim Culture*, (New York: 2005).
- Gazzâlî, Ebû Hamid, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, Beyrut, tsz.
- Gürdoğan, Ersin, *Kirlenmenin Boyutları*, İstanbul, 1989.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, 1975.
- İslam, Beyhan, *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2000.
- Keleş Ruşen-Hamamcı Can, *Çevrebilim*, Ankara, 2002.
- Kula, Naci, "Kur'ân Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *UÜİFD*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000.

- Mâtûrîdî, Ebû Mansur Muhammed, *Te'vîlâtü Ehl-i's-Sünne (Tefsîru'l-Mâtûrîdî)*, Tahkik: Mecdi Basellum, Beyrut, Lübnan, 2005.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru'l- Mâverdî)*, Beyrut, Lübnan, trs.
- Özdemir, İbrahim, "Kur'ân'a Göre Çevre", <http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/KuranveCevre.pdf>.
- Özdemir, İbrahim, "Kur'ân'a Göre Çevre", *İİD, Güz, Çorum Çağır Eğitim Vakfı*, Ankara, 2006.
- Özdemir, İbrahim-Yükselmiş, Münir, *Çevre Sorunları ve İslâm*, Ankara, 1995.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân Açısından Küresel Âfetler*, İstanbul, 2008.
- Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefîtihu'l-Ğayb)*, Lübnan, Beyrut, 1981.
- Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrut, trs.
- Taberî, Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, thk. Ahmed Şakir, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2000.
- Taslaman, Caner, *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul, 2003.
- Yıldırım, B. Ferzan, *Çevre Terimleri Sözlüğü*, İst. 1997.
- Yıldırım, Zeki, "Kur'ân ve Çevre Sorunları", *AÜİFD*, Sayı: 38, Erzurum, 2012.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, İstanbul, tsz.

Abstract: - Some Moral Principles Relating to Environmental Awareness in the Qur'an - When we examine the verses in the Qur'an with the environment, directly or indirectly, in three verses, we see that we can analyze the frame. Firstly, earth (place), sky, rain, clouds, rivers, mountains, in the form of living beings in general terms that refer to the universe and created verses explaining why. Secondly, the discussion of the relationship with the universe and man's contribution to the overall functioning of the verses dealing with human life in the universe has to offer. Thirdly, waste, balance, scale, avoidance of extremes, transgression, justice, pro rata, the right way (*sirat-ı müstakim*) such concepts by giving spruce human life and goods from enjoying the "not wise" standing verses on issues such. In addition, the soul, the body, the environment, the mind, the mind, the emotions, the desire for delicious and verses will be possible to evaluate in this category. Human, no matter how much at peace with himself, then he is at peace with the universe and therefore environmental criteria. Therefore, we in this paper, environmentally conscious people that the Qur'an has to offer and we will focus on some of its moral foundations.

Keywords: Quran, Environment, Ethics, divine balance, Waste, Measurement

